

Шамша І. В.
доцент кафедри філософії
Національного університету «Одеська юридична академія»,
кандидат філософських наук

ЧИ МОЖЛИВА ФІЛОСОФІЯ НЕБУТТЯ?

Питання про існування філософії небуття й нині викликає численні суперечки у філософії. І проблема була б незначною, якщо б лише філософський дискурс потерпав від її невирішеності. Буття й небуття постають фундаментальними засадами присутності людини в світі, і від того, що саме (буття або небуття) «візьме гору», залежить подальше існування людини й людства сьогодні й у майбутньому. «Яких же найперших настанов людині може надати філософія, яка відмовилася від вирішення протиріччя між буттям і небуттям?» – риторичне питання. Тут мимоволі погодишся з М. Гайдеггером, який був глибоко переконаним у тому, що саме проблема буття постає основною філософською проблемою, а філософом можна вважати навіть того мислителя, який заперечує буття.

Ця думка М. Гайдеггера підтверджується самою історією філософії, у якій немає жодного відомого філософа, який би не торкався проблеми буття. Значна кількість філософів досліджували цю проблеми: Парменіда Елейського, Платона, Арістотеля, Г. Гегеля, М. Гайдеггера. Серед сучасних дослідників можна назвати В. Кутирьова, А. Чернякова, О. Доброхотова, П. Гайдено, О. Івакіна та інших.

Власне, відповідь на запитання, винесене в назву статті, постає головним завданням запропонованого тексту. Чи може існувати філософія небуття і з якими аргументами стикається філософ, намагаючись відповісти на це запитання?

Отже, філософ не може «пройти мимо» проблеми буття, а філософський дискурс надає найрізноманітніший матеріал із цього приводу. Суперечливість філософських позицій щодо протиріччя між буттям і небуттям проявляється через протистояння класичної й некласичної філософії, через те, що представники класичного філософування вважають некласичну філософію (особливо

філософію постмодернізму) філософією небуття.

Автор статті протягом декількох років доводить, що існування філософії небуття є методологічно й філософськи неможливим. Порожнеча й смерть не можуть перебувати в центрі філософських побудов, тому жодний напрям у філософії не може відстоювати хибність, недосконалість, звісно, поки дослідження залишається філософським. Проте не всі філософи погоджуються з такою позицією – багато філософів-прихильників традиції класичного філософування вважають філософію постмодернізму існуючою філософією небуття. Автор статті не поділяє такої позиції: якщо філософії небуття не може існувати, то як нею може бути якась філософія? Філософія постмодернізму в цьому сенсі не є виключенням.

Одним із дослідників, які займаються розв'язанням проблеми буття й небуття, є В. Кутирьов, який своїми цікавими аргументами пропонує читачеві знову замислитися над фундаментальною філософською проблемою.

На противагу авторові статті В. Кутирьов філософією небуття вважає філософію постмодернізму, з приводу чого він неодноразово й досить однозначно висловлюється, виокремлюючи цілу систему певних теоретичних засад, на яких начебто ґрунтується філософія небуття. Вся ця система в цілому й кожна ознака зокрема заслуговують на ретельну увагу дослідника. У декількох публікаціях ми вже приділили увагу окремим ознакам (віртуальність [5] і прогресизм [6]), проте виключно аналіз цих ознак в цілому уможливорює остаточну відповідь на запитання: «Чи можлива філософія небуття?». Висновок, до якого можна дійти, аналізуючи аргументи В. Кутирьова, полягає в тому, що ознаки філософії небуття, запропоновані цим автором, дійсно постають ознаками

філософії небуття, проте вони не зовсім стосуються філософії постмодернізму.

Про які ж ознаки йдеться? В. Кутирьов виокремлює такі ознаки філософії небуття, як *віртуальність, ідеалізм, синергетику, час, становлення, прогресизм, нігітологію*. На думку В. Кутирьова, це слова з одного смислового ряду. Саме наведені ознаки дозволяють йому побудувати тенденцію розвитку (або занепаду) сучасної філософії, результатом якого є перетворення філософії на філософію небуття.

Ідеалізм. Досить парадоксально, але ідеалізм осмислюється В. Кутирьовим або як ознака філософії небуття, або навіть прямо як філософія небуття.

Протиставлення таке: «Отже, з одного боку, наука й практика, буття й матеріалізм, а з іншого – релігія й умогляд, транс-буття й ідеалізм» [2, с. 21].

Аналізуючи відносини ідеалізму з наукою, В. Кутирьов робить висновок: «Рішучий перелом у трактуванні буття й зміні відносин ідеалізму з наукою наступив, коли люди зіткнулися із середовищем, яке неадекватне їхній тілесності, і змістом пізнання стало невидиме, таке, що не відчувається, несумірне з просторово-часовими параметрами, швидкостями й ритмами живого. Застосування електрики й магнітних полів, теорія відносності, розщеплення атома, винахід комп'ютерів зробили нашим оточенням те, що в класичну епоху вважалося нематеріальним» [2, с. 21]. Не заглиблюючись у подробиці, можна зазначити, що електричний струм можна відчувати, хоча й не можна побачити, тому винахід електрики не суперечить класичним уявленням про матерію (навіть якщо матерію вважати буттям, тобто тлумачити буття матеріалістично) і аж ніяк не заперечує філософії буття. Крім того, предметом будь-якого серйозного знання завжди є й були речі, яких не можна побачити: так, скажімо, юриста цікавить *право*, яке не можна побачити (можна побачити лише закони, окремих суддів, адвокатів, прокурорів, приміщення судів тощо – зовнішні прояви права). Філософію в цьому сенсі цікавить проблема буття. Проте буття як таке не можна побачити, можна побачити лише його прояви, бо всезагальне явлене через одиничне, необхідність через

випадковість і так далі. Якою була б філософія, якщо не прагнула б відповісти на запитання «Що таке любов, свобода, щастя, сенс життя тощо?». Проте будь-яка людина стикається лише з проявами цих категорій моральної самосвідомості, і за проявами може робити висновки щодо джерел цих проявів. Взагалі-то кажучи, освічений матеріалізм визнає матерію філософською *категорією*, а матеріальні речі – її проявами [1, с. 74]. Отже, матерію як таку також не можна побачити. Філософію (навіть якщо мати справу з матеріалістичною традицією) завжди цікавили речі, яких не можна побачити, проте чомусь раніше це не заперечувало існуванню філософії як філософії буття.

Вищенаведене свідчить про те, що розуміння ідеального й ідеалізму В. Кутирьовим можна вважати слабким місцем його міркувань. Ідеалізм розглядається ним фактично як філософія небуття: «Відповідно, уявлення про буття зближуються з «ідеалістичними», все повніше співпадаючи з характеристиками транс-буття, небуття й ніщо» [2, с. 21]. Проте сам В. Кутирьов, який у короткому огляді історії становлення уявлень про буття критикує ототожнення буття з матерією в марксизмі, у подальших міркуваннях ототожнює буття з матерією, і в нього, таким чином, матеріалізм виявляється філософією буття.

На наш погляд, матеріалізм та ідеалізм постають способами тлумачення вихідної природи субстанції. Те, що для матеріалізму є буттям, для ідеалізму є небуттям, і навпаки. Проте в обох випадках йдеться лише про прояви буття. Філософія ж небуття постає швидше антисубстанціалізмом, у межах якого й розвиваються матеріалізм та ідеалізм. Якщо, за словами Т. Ойзермана, з «безпередумовним», «беззмістовним», так би мовити «порожнім» поняттям буття погодиться і матеріаліст, і ідеаліст [3, с. 54], то від «перемоги» небуття постраждають обидва. Тому з розумінням ідеалізму як філософії небуття погодитися не можна. Вихід: осягнення буття як методологічно нейтрального, «порожнього». До речі, таку позицію відстоює не лише Т. Ойзерман, вона зароджується ще в космології Геракліта, а яскравого вираження набуває в концепції Б. Спінози [7, с. 43, 107].

Час. Міркування про ідеалізм, віртуальність, меонізм і нігітологію приводять В. Кутирьова до важливого висновку: «... простір зазнає поразки від часу», а час постає «розподіленим» і всеосяжним ніщо [2, с. 29]. У цьому контексті навіть простір можна розглядати як ніщо, коли ми маємо на увазі рух. Отже, опозиція зрозуміла: буття, простір, спокій (нерухомість), з одного боку, становлення, час і рух – з іншого. На наш погляд, таке протиставлення не є найдосконалішим, адже діалектика зумовлює те, що буденна свідомість відмовляється мислити в єдності: рухливість тотожного й тотожність рухливого, буття як становлення й становлення як буття, простір в часі тощо. Саме таких переваг досліднику надає категорія протиріччя. Мабуть, не випадково М. Гайдеггер свою фундаментальну працю назвав «Буття та час».

О. Черняков, спираючись на позиції Е. Гуссерля й М. Гайдеггера, впевнений в тому, що онтологію часу побудувати не лише можливо, але й необхідно. Він доводить, що саме час дозволяє досягнути буття: «Час виявляється тим горизонтом, звідки буття як таке – буття в своїй відмінності від сущого – взагалі виявляється осяжним» [4, с. 17]. Причому завданню обґрунтувати цю думку підпорядкована вся праця О. Чернякова «Онтологія часу. Буття і час в філософії Арістотеля, Гуссерля і Гайдеггера».

Отже, час можна розуміти так, як це пропонує В. Кутирьов, а можна й іншим чином – не як ніщо, а як буття, у єдності з буттям. У цілому В. Кутирьов такого розуміння й доходить. Він пише, що «...швидкість змін не повинна перевищувати нашої здатності адаптуватися до них без втрати себе» [2, с. 31]. Мабуть, цей висновок і є головною причиною написання тексту В. Кутирьовим, який намагається подолати лінійність часу й пише про деякий «рятивний танець збереження танцюючого», який «може йти вправо, вліво, вгору, вниз» [2, с. 31]. Це означає, що в часі є все ж таки щось стале, адже танець відбувається в часі, але визнання цього не заважає В. Кутирьову ототожнювати час із небуттям. Філософія цікавиться не лише висновками, а й шляхом надбання останніх. Час є і буттям, і небуттям. Самі модуси часу (минуле, теперішнє, майбутнє) містять

у собі таку можливість. Минуле й майбутнє, ізольовані від теперішнього, як і теперішнє, ізольоване від минулого й майбутнього, є таким часом, який заперечує (відкидає) буття. Мабуть, саме таке розуміння часу має на увазі В. Кутирьов, коли пише, що час отримує перемогу над буттям. Проте це розуміння не є єдиним можливим. Вже суперечливість цього розуміння часу вказує на те, що філософію під час осягнення часу не може вдовольнити *абстрактне* теперішнє або *абстрактні* майбутнє з минулим. Проблема часу вимагає справжньої діалектики, яка не дозволяє «відірвати» минуле з майбутнім від теперішнього. У такому розумінні час синтезує протиріччя між буттям та часом (зрозумілим як відкидання), а онтологія часу виявляється єдиною можливою онтологією.

Становлення. Лінія протиставлення буття становленню відома філософії досить давно. Ми намагаємося виробити таку лінію філософування, у якій буття не виключати-ме становлення. Хіба буття не можна помислити як таке, що становиться? Адже Г. Гегель довів, що адекватно розуміти буття без розвитку неможливо, а діалектичний метод створює таку можливість.

Проте В. Кутирьов пише, що у філософії «усередині протиріччя буття-небуття можливе без свідомого прагнення до відмови від онтології, але цілком визначено на перший план виходить поняття становлення». Категорія становлення, на думку В. Кутирьова, «все агресивніше протиставляється буттю, витісняючи його з протиріччя взагалі» [2, с. 18].

Негативне ставлення до становлення приводить В. Кутирьова до критики діалектики, створення якої осмислюється як перший крок на шляху перетворення філософії буття у філософію небуття, тобто діалектика тут відіграє роль теорії, яка руйнує філософію буття. Хоча в іншому місці діалектика виявляється проявом метафізичного мислення, філософією буття, а сінергетика – філософією небуття, бо в сінергетиці «втільюється феномен чистого руху, сутність якого – ніщо» [2, с. 19]. До речі, сінергетика, на думку В. Кутирьова, постає однією з персоніфікацій філософії небуття, як і філософія постмодернізму.

В. Кутирьов зазначає: «Принцип суперечливості лежить у фундаменті становлення, яке йде рука в руку з потенціалізмом і віртуалізмом» [2, с. 27]. Слід зауважити, що таким же чином діалектика пов'язана з релятивізмом: вона стверджує пріоритет розвитку, як і релятивізм. Але релятивізм виходить з *одного лише розвитку*, без будь-якої сталості. Перефразувавши думку В. Кутирьова, можна було б сказати, що діалектика йде пліч-о-пліч із догматизмом на підставі того, що вона визнає сталість, абсолютну істину тощо. Власне, це й стверджують деякі філософи, які складають «табір» опонентів В. Кутирьова. Проте така логіка є глибоко невірною. Адже в тому й полягає особливість діалектики, що вона намагається осмислити протиріччя, знайти єдність того, що в реальності виключає одне й водночас утворює єдність. Релятивізм і догматизм постають видами абсолютизації різних сторін протиріччя між сталістю й мінливістю, а діалектика намагається уникати будь-яких абсолютизацій.

В. Кутирьов же впевнений, що відмова від принципу тотожності, яка постає з визнання принципу суперечливості, є відмовою від категорії буття [2, с. 27]. Це, на його думку, призводить до того, що «все суще розглядається як нескінченний потік змін, і будь-яка форма, яка знов з'явилася, потрібна лише для того, щоб якнайшвидше зникнути» [2, с. 29]. Нам здається, що не варто ототожнювати буття й принцип тотожності. Буття ще із часів Парменіда дійсно мислилося як таке, яке постійно дорівнює самому собі. Проте не все ясно у висловленнях самого Парменіда: буття хоча й всюди, але має межу; протиріччя між частинами твору давньогрецького мислителя «Про природу» («Істина» і «Гадка») досі не отримало гідного вирішення [7, с. 57, 58]. Із цього постає, що незмінність і сталість буття не стверджується Парменідом категорично. Принаймні в інтуїтивному «схопленні» мисленням того, що буття спроможне розвиватися, Парменіду відмовити не можна. Наведене зауваження справедливе для всіх онтологічних побудов, у яких начебто стверджується самототожність буття.

Який висновок можна зробити з вищенаведеного? Буття постійно дорівнює само-

му собі й одночасно розвивається. Розвиваючись, буття залишається самим собою, оскільки проявляє себе його вихідна й невідбутна суперечливість. Отже, становлення і протистоїть, і не протистоїть буттю, становлення заперечує буття двічі: відкидаючи буття та синтезуючи його вихідну суперечливість. І в другому випадку становлення жодним чином не може опинитися протиставленим буттю, воно виявляється таким буттям, яке стає, а діалектика – єдиним методом філософування, який спроможний дослідити буття.

Нігітологія й меонізм. Філософія небуття, на думку В. Кутирьова, пов'язана з *меонізмом*, який він називає «вірою в ніщо» [2, с. 23]. Він пише: «На сучасному етапі у високоосвічених прихильників ніщо меонізм набуває позитивного значення. Йому знаходять союзників різні маргінальні філософські течії, апофатичні визначення Бога в теології, деякі містичні переконання й східні міфології. Нападки на буття з поодиноких і завуальованих стають зухвалими й повторюваними: його укріплення атакують загони легкої кавалерії чуйних до духу часу дилетантів, під них ведуть підкоп вузькі фанатики нової «налаштованості» цього духу, а на горизонті маячать натовпи путаників, прагнучих віддатися будь-якій незвичайній ідеї лише тому, що вона незвичайна» [2, с. 24]. Тут слід зазначити, що не лише «чуйні до духу часу дилетанти» чутливі до таких настроїв, але й взагалі ті, хто чуйний до духу часу. Недарма О. Кутирьов згадує про поняття «дух часу», яке з'явилося завдяки діалектиці Г. Гегеля. На нашу думку, нічого поганого в чутливості філософа до духу часу немає.

«Нова посткласична свідомість, яка дивується, як буття може існувати *causa sui*, набагато чутливіше сприймає, якщо про те ж сказати: «відбувається мимовільна анігіляція ніщо, яка породжує дещо». Очевидність буття їй незрозуміла, диво виникнення є очевидним. Їй здаються невизначеними твердження про законодоцільність і матеріальність буття, зате безумовно ясно, коли мовиться про його невизначеність і потенційність» [2, с. 25]. У цьому фрагменті міститься не просто звинувачення посткласичної свідомості в ідеалізмі, а в тому, що

вона спромоглася вийти за межі субстанціоналізму як такого. Це означає, що посткласична свідомість прагне «небуттєвості». Дійсно, відокремлення буття від сутності, яке виникає ще в системах І. Канта і Г. Гегеля, а потім і буття без сутності, яке опиняється в центрі уваги представників некласичного філософування, «рухають» філософування в бік ніщо. Проте це не відбувається довільно й випадково, оскільки сам світ підштовхує філософію до таких висновків. Це ясно будь-якій людині, яка дає собі відчувати сучасний світ, живе в ньому. Інша справа, чи будуть спроби осмислення світу цією людиною дилетантськими, «путаничними», чи ні?

Наведені міркування приводять В. Кутирьова до вельми радикального висновку: «Отже, вчення про буття замінюється вченням про небуття й ніщо. Чи вважати його якоюсь новою онтологією, як в більшості випадків вважають прихильники подібної трансформації?» [2, с. 25]. Які саме прихильники так вважають? Мабуть, дилетанти, про яких йшлося вище.

Можна побачити, що наведена критика пов'язана з певного роду грою слів: небуття як таке й небуття як поняття у філософії. Так звана «філософія небуття» й виникає для того, щоб новоєвропейський модерний розум, який милується своїми досягненнями, звернув увагу на те, що він творить небуття. Для цього використовуються поняття, які споконвічно пов'язувалися з небуттям, – потенційність, становлення, рух, розвиток, час. Філософія постмодернізму як напрям у філософії звертає увагу на те, що передуюча філософська традиція спроможна породжувати небуття не просто гносеологічно (у цьому зазвичай звинувачують філософію постмодернізму), а онтологічно. Вона повертає увагу до того, що модерний розум, прагнучи буття, приходять до результату, зворотного очікуваному. «Філософія небуття» немовби показує, що батько, який милується своєю купівельною спроможністю, яка відбивається у владі й авторитеті, навіть не звертає уваги на реакцію дитини щодо купленої іграшки. Ця реакція «само собою» є позитивною. Тут *людське*, заради якого виключно й створюються дитячі іграшки, залишається чимось непотрібним,

неважливим, другорядним. Важливі статус, досягнення, успіхи, перемоги. Так краще вже небуття, ніж таке буття, – доходить висновку дитина. Постмодернізм погоджується з такою дитиною: власне, таке буття і є справжнім небуттям на противагу модерним уявленням про небуття. Справжнім небуттям виявляється модерне суспільство. Отже, постмодернізм як філософія небуття (точніше того, що мислилося небуттям у класичній філософській традиції) насправді є філософією *небуття модерну*, такою філософією, яка відповідає справжньому буттю. Те, що іменувалося буттям у філософії модерну, іменується небуттям у постмодерні. Що ж тоді, виходячи із цього, означає термін «філософія небуття»? Якого небуття? Того, яке мав на увазі Платон і розуміння якого сягнуло максимального розвитку в Новий час? Ні, іншого. Постмодернізм примушує подивитися на всю попередню філософську традицію як на філософію небуття й відсахнутися від неї у бік філософії буття. Не виключено – у бік єдино можливої філософії в епоху постмодерну. Модерне буття дожило до кризи. І філософія постмодерну вказує на це. Але деякі заперечать: класична філософія не була правильно зрозумілою людством. Із цим не можна не погодитися. Тоді доведеться прийняти й протилежну тезу: постнекласична філософська традиція теж переважно розуміється невірно. Якщо вже розуміти правильно філософію, то цей намір повинен бути справедливим і у відношенні до класичної, і у відношенні до некласичної традиції. Потрібно відмовитися розуміти філософію невірно. Зрештою, гуманізм людини вимірюється *діяльним добром*, яким вона може взяти участь у житті іншої людини. У чому ж полягає це діяльне добро філософа?

В. Кутирьов нарікає на те, що молодому поколінню потрібна хоча б мінімальна віра у власні сили [2, с. 32]. Дійсно, молоді сучасних суспільств не вистачає такої віри. Проте звідки вона візьметься? В. Кутирьов як вихід пропонує деяку «консервативну революцію», культивування буття, а не небуття. Чи допоможе таке культивування виправити ситуацію? Важко сказати. Адже культивування класичної («буттєвої») філософської традиції тими поколіннями, яким

вже вдалося досягти певних успіхів в житті, може (у будь-кого) вселити віру в те, що вони, ці старші покоління, дійсно щось можуть. Проте, як зазначалося вище, молоді потрібно вірити в себе, а не в попередні покоління: представники молоді й так не сумніваються в можливостях попередніх поколінь. Як же ми можемо сприяти появі віри в себе серед молоді? На наш погляд, немає найкращого способу створити віру в себе, ніж поступати так, щоб не відбивати віру людей у власні сили. Для цього доведеться відмовитися від влади й впливу, егоїзму, які так розповсюджені у всьому світу, погодившись, скажімо, визнавати одну лише владу творчості. Багато хто на це здатний?

Отже, можна дійти таких загальних висновків. По-перше, філософії небуття не може існувати, адже це суперечить самій сутності філософського знання. По-друге, філософію постмодернізму не можна назвати філософією небуття, бо мета постмодерністської критики філософії полягає в напрацюванні такого методу філософування, який був би адекватним об'єкту дослідження. І по-третє, висновок про те, що філософія буття змінюється на філософію небуття, є теоретично необґрунтованим, адже саме таким чином розвивається філософське знання.

Перспектива подальшої розробки заявленої теми полягає в осмисленні фундаментальної проблеми буття в його співвідношенні з небуттям, у побудуванні такої онтології, яка адекватна сучасному світу. На наше глибоке переконання, лише така онтологія дозволить помислити світ в єдності з людиною, уникнувши будь-яких протиставлень, як ґносеологічних, так і онтологічних.

Література

1. Ивакин А.А. Диалектическая философия : [монография] / А.А. Ивакин. – издание 2-е, перераб. и доп. – О. : Феникс; Сумы : Университетская книга ; М. : ТрансЛит, 2007. – 440 с.
2. Кутырев В.А. Оправдание бытия (явление нигитологии и его критика) / В.А. Кутырев // Вопросы философии. – 2000. – № 5. – С. 15–33.
3. Ойзерман Т.И. Главные философские направления (Теоретический анализ историко-философского процесса) / Т.И. Ойзерман. – М. : Мысль, 1971. – 383 с.
4. Черняков А.Г. Онтология времени. Бытие и время в философии Аристотеля, Гуссерля и Хайдеггера / А.Г. Черняков. – СПб. : Высшая религиозно-философская школа, 2001. – 460 с.
5. Шамша І.В. Віртуальність як ознака філософії небуття / І.В. Шамша // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : збірник наукових праць. – О., 2011. – Вип. 2. – С. 59–64.
6. Шамша І.В. Прогресизм як ознака філософії небуття / І.В. Шамша // Мультиверсум. Філософський альманах / гол. ред. В.В. Лях. – К., 2011. – Вип. 9(107). – С. 177–188.
7. Шамша І.В. Суперечливість буття як джерело філософського мислення : [монографія] / І.В. Шамша. – О. : Фенікс, 2010. – 192 с.

Анотація

Шамша І. В. Чи можлива філософія небуття? – Стаття.

У статті розглянуто можливість існування «філософії небуття», якою представники класичної філософії називають неklasичну.

Ключові слова: філософія небуття, неklasична філософія, класична філософія, суперечливість буття, буття, небуття, буття людини.

Аннотация

Шамша И. В. Возможна ли философия небытия? – Статья.

В статье рассматривается возможность существования «философии небытия», которой представители классической философии называют неклассическую.

Ключевые слова: философия небытия, неклассическая философия, классическая философия, противоречивость бытия, бытие, небытие, бытие человека.

Summary

Shamsha I. V. Is philosophy of non-existence possible? – Article.

The article examines possibility of “philosophy of non-existence”, which is referred as non-classical philosophy by representatives of classical philosophy.

Key words: philosophy of non-existence, non-classical philosophy, classical philosophy, contradiction of existence, existence, non-existence, human existence.